

**TRƯỜNG ĐẠI HỌC VĂN HÓA HÀ NỘI
KHOA VĂN HÓA DÂN TỘC THIỂU SỐ**

**TẬP QUÁN CANH TÁC TRÊN NƯƠNG ĐÁ TAI MÈO
CỦA NGƯỜI HMÔNG Ở HUYỆN MÈO VẠC,
TỈNH HÀ GIANG**

**KHÓA LUẬN TỐT NGHIỆP CỬ NHÂN VĂN HÓA
CHUYÊN NGÀNH: VĂN HÓA DÂN TỘC THIỂU SỐ
MÃ SỐ: 608**

Sinh viên thực hiện : Nông Thị Yên

Giảng viên hướng dẫn : ThS. Nguyễn Thị Thanh Vân

HÀ NỘI- 2013

LỜI CẢM ƠN

Hoàn thành khóa luận tốt nghiệp với đề tài: “*Tập quán canh tác trên nương đá tai mèo của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang*”, tôi xin tỏ lòng biết ơn:

Th.s Nguyễn Thị Thanh Vân, người đã trực tiếp hướng dẫn, đóng góp ý kiến cho tôi trong suốt quá trình làm khóa luận tốt nghiệp.

Các thầy cô giáo trong Khoa Văn hóa Dân tộc thiểu số, Trường Đại học Văn hóa Hà Nội đã nhiệt tình giúp đỡ tôi trong suốt quá trình học tập và hoàn thành khóa luận tốt nghiệp.

Trong thời gian điền dã khảo sát tại địa bàn, tôi đã nhận được sự giúp đỡ nhiệt tình của lãnh đạo Ủy ban nhân dân huyện Mèo Vạc, Cô Nguyễn Thị Chanh (Trưởng phòng Văn hóa và Thông tin huyện Mèo Vạc), Cô Nguyễn Thị Thu Lan (Giám đốc Trung tâm Văn hóa và thể thao huyện Mèo Vạc), anh Sùng Minh Sò (cán bộ phòng Văn hóa và Thông tin huyện Mèo Vạc), anh Vũ Hồng Phong (cán bộ Ban quản lý Công viên địa chất Cao nguyên đá Đồi Vần), anh Sùng Trá Tủa (cán bộ văn hóa xã Pải Lũng), anh Sùng Xúa Ton (cán bộ văn hoá xã Sùng Máng) của huyện Mèo Vạc đã nhiệt tình giúp đỡ tôi đi thu thập thông tin, tìm kiếm tài liệu, khảo sát tình hình thực tế tập quán canh tác trên nương đá tai mèo của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang.

Nhân đây tôi cũng bày tỏ lòng cảm ơn sâu sắc tới các Chú, các Bác, các anh, các chị công tác tại UBND huyện, Phòng Văn hóa và thông tin huyện Mèo Vạc, Trung tâm Văn hóa và thể thao huyện, Thư viện huyện, các phòng ban chức năng, cùng toàn thể nhân dân đang sinh sống và làm việc trên địa bàn huyện Mèo Vạc đã nhiệt tình giúp đỡ tôi trong suốt quá trình đi thực địa tại cơ sở.

Do khả năng có hạn nên khóa luận viết không tránh khỏi những thiếu sót. Tôi mong nhận được nhiều sự ý kiến đóng góp cho khóa luận được hoàn thiện hơn.

Tôi xin chân thành cảm ơn!

MỤC LỤC

PHẦN I. PHẦN MỞ ĐẦU

1. Tính cấp thiết của đề tài	1
2. Mục đích nghiên cứu.....	2
3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu.....	2
4. Lịch sử nghiên cứu.....	3
5. Cơ sở lý luận và phương pháp nghiên cứu	5
6. Đóng góp của đề tài	6
7. Bố cục của đề tài	6

PHẦN II. NỘI DUNG

Chương 1. ĐIỀU KIỆN TỰ NHIÊN, XÃ HỘI VÀ DÂN TỘC HMÔNG Ở HUYỆN MÈO VẠC, TỈNH HÀ GIANG.

1.1. Điều kiện tự nhiên.....	7
1.2. Điều kiện xã hội	10
1.3. Khái quát về dân tộc Hmông.....	14
1.3.1. Lịch sử tộc người	14
1.3.2. Đặc điểm dân cư.....	16
1.3.3. Đặc điểm kinh tế	17
1.3.4. Đặc điểm xã hội	20
1.3.5. Văn hóa truyền thống.....	21
1.3.5.1. Văn hóa vật chất.....	21
1.3.5.2. Văn hóa tinh thần.....	26

Chương 2. QUÁ TRÌNH CANH TÁC TRÊN NƯƠNG ĐÁ CỦA NGƯỜI HMÔNG Ở HUYỆN MÈO VẠC, TỈNH HÀ GIANG.

2.1. Một số khái niệm liên quan.....	31
2.2. Các hình thức canh tác của người Hmông.....	32
2.3. Canh tác trên nương đá.....	36
2.3.1. Quá trình hình thành nương đá.....	36
2.3.2. Cách thức hình thành và các hình thức canh tác trên nương đá.....	39
2.3.3. Diễn trình canh tác trên nương đá.....	42
2.3.3. Hệ thống công cụ.....	51
2.3.4. Một số giống cây trồng chính.....	55
2.4. Một số nghi lễ trong canh tác.....	59

Chương 3. GIẢI PHÁP PHÁT TRIỂN KINH TẾ VÀ ĐỊNH HƯỚNG BẢO TỒN, PHÁT HUY TRI THỨC DÂN GIAN TRONG CANH TÁC CỦA NGƯỜI HMÔNG Ở HUYỆN MÈO VẠC, TỈNH HÀ GIANG.

3.1. Giải pháp phát triển kinh tế cho người Hmông huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang.....	64
3.2. Những khuyến nghị bảo tồn, phát huy tri thức dân gian trong canh tác của người Hmông huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang.....	71
3.2.1. Những tri thức dân gian trong canh tác của người Hmông.....	71
3.2.2. Bảo tồn và phát huy tri thức dân gian trong canh tác của người Hmông.....	80

PHẦN MỞ ĐẦU

1. Tính cấp thiết của đề tài

Dân tộc Hmông – một trong những 54 dân tộc anh em ở nước ta, dân tộc chiếm số đông ở Hà Giang nói chung cũng như ở Mèo Vạc nói riêng, có nhiều phong tục tập quán riêng góp phần làm phong phú, đa dạng nền văn hóa của nước nhà. Người Hmông có tập quán cư trú trên những vùng núi cao, hiểm trở, điều kiện sinh sống và sản xuất gặp nhiều khó khăn. Với địa hình hơn 2/3 là núi đá tai mèo, đối diện trước những khó khăn của điều kiện tự nhiên, đặc biệt là về tư liệu sản xuất rất hạn chế, đồng bào Hmông ở huyện Mèo Vạc đã sáng tạo ra hình thức canh tác độc đáo trên nương đá tai mèo. Đây là hình thức canh tác phù hợp với điều kiện địa hình, khí hậu nơi đây, góp phần giải quyết vấn đề về nguồn tư liệu sản xuất.

Canh tác trên nương đá tai mèo không chỉ là một hình thức sản xuất kinh tế mà còn thể hiện nhiều giá trị văn hóa tộc người, đặc biệt là hệ thống tri thức dân gian được đồng bào tích lũy, thể hiện trong hoạt động canh tác trên nương đá tai mèo. Đó là những ứng xử của người Hmông với điều kiện tự nhiên khắc nghiệt để phát triển kinh tế (tri thức canh tác trong hốc đá, tri thức về xen canh, gỏi vụ, tri thức về chống xói mòn và tăng độ phì cho đất, về chọn giống và bảo quản giống cây trồng vật nuôi, đoán định thời tiết, lịch mùa vụ...); đó là những sinh hoạt văn hóa tinh thần bên nương rẫy (lễ đón mùa hoa màu mới, lễ mừng ngô ra bắp, lễ mừng thu hoạch mùa vụ, lễ cúng công cụ sản xuất...). Trước sự phát triển đời sống và tiến bộ khoa học kỹ thuật, những tri thức dân gian truyền thống đang dần mất đi giá trị vốn có của nó trong canh tác nương rẫy và trong đời sống tinh thần của nhân dân. Từ đó, cần có những biện pháp nhằm bảo tồn và phát huy những giá trị trong hệ thống tri thức dân gian về canh tác nương đá của người Hmông ở Mèo Vạc trong bối cảnh đất nước đang hướng tới phát triển bền vững.

Trước thực trạng đó, với mong muốn nghiên cứu, bảo tồn và phát huy những giá trị văn hóa, tri thức truyền thống tốt đẹp trong tập quán canh tác trên nương đá tai mèo của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang. Đồng thời đưa ra những giải pháp góp phần ổn định và phát triển kinh tế, xóa đói giảm nghèo mà không làm mất đi những giá trị văn hóa truyền thống tốt đẹp vốn có của đồng bào được thể hiện trong đó. Với lý trên tôi chọn đề tài “*Tập quán canh tác trên nương đá tai mèo của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang*” làm đề tài khóa luận tốt nghiệp của mình.

2. Mục đích nghiên cứu

Từ những nghiên cứu về tập quán canh tác trên nương đá của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang nhằm tìm ra được những ưu điểm và xác định những hạn chế của tập quán canh tác này, từ đó đưa ra các giải pháp góp phần phát triển kinh tế cho đồng bào mà không có những tác động tiêu cực đến đời sống xã hội và điều kiện môi trường sinh thái theo định hướng phát triển bền vững.

Qua nghiên cứu tập quán canh tác trên nương đá tai mèo của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang. Đề tài xác định những giá trị văn hóa truyền thống tốt đẹp (như các tri thức dân gian, hệ thống nghi lễ...) trong tập quán canh tác và đưa ra những định hướng bảo tồn, phát huy những giá trị văn hóa đó trong sự nghiệp phát triển tộc người.

3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu

Đề tài tập trung nghiên cứu tập quán canh tác trên nương đá tai mèo của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang.

Do điều kiện có hạn nên đề tài chỉ tập trung nghiên cứu tại năm điểm là xã Pả Vi, xã Sủng Máng, xã Sủng Trà, xã Pải Lũng và thị trấn Mèo Vạc, huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang.

4. Lịch sử nghiên cứu

Nghiên cứu về văn hóa các dân tộc thiểu số nói chung và văn hóa dân tộc Hmông nói riêng đã có nhiều công trình khoa học đã công bố, tiêu biểu như:

Tác giả Cư Hòa Vân – Hoàng Nam: *Dân tộc Mông ở Việt Nam*, Nhà xuất bản Văn hóa dân tộc, 1994. Cuốn sách về dân tộc Mông ở Việt Nam, hai tác giả Cư Hòa Vân và Hoàng Nam cũng nói khá chi tiết về dân tộc Hmông ở Việt Nam, hai tác giả cũng đề cập đến phương thức canh tác của người Hmông ở Hà Giang nhưng cũng chỉ là giới thiệu khái quát về canh tác của người Hmông chứ chưa đi sâu tìm hiểu từng nghi lễ, từng phong tục trong canh tác của đồng bào Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang.

Với công trình *Văn hoá tâm linh của người H'mông ở Việt Nam truyền thống và hiện đại* của tác giả Vương Duy Quang đã đề cập đến văn hoá tâm linh của người H'mông Việt Nam trong truyền thống và những biến đổi của nó hiện nay.

Trong cuốn sách “*Văn hóa truyền thống các dân tộc Hà Giang*”, ông Hùng Đình Quý (chủ biên) do Sở Văn hóa – thông tin tỉnh Hà Giang xuất bản năm 1994 cũng đề cập đến những vấn đề trong canh tác truyền thống, nhưng không chi tiết và đầy đủ mà chỉ giới thiệu khái quát về những hoạt động canh tác, những cây trồng chủ yếu trong canh tác của người Hmông tỉnh Hà Giang.

Với cuốn sách “*Văn hóa Hmông*” (Nhà xuất bản Văn hóa dân tộc, Hà Nội, năm 1996) của tác giả Trần Hữu Sơn đã đi sâu về văn hóa vật chất và văn hóa tinh thần của người Hmông ở Lào Cai, trong đó tác giả cũng nêu những yếu tố mới trong đời sống văn hóa tinh thần của người Hmông ở Lào Cai.

Tác giả Vũ Ngọc Kỳ (2004), “*Văn hóa người Hmông ở Hà Giang trong quá trình công nghiệp hóa hiện đại hóa*”, Nhà xuất bản Chính trị Quốc Gia.

Tác giả Sùng Thị Mai (2011), “*Tang ma của người Hmông trắng ở xã Sà Phìn, huyện Đồng Văn, Tỉnh Hà Giang*”, luận văn thạc sĩ văn hóa học, trường Đại học Văn hóa Hà Nội.

Tác giả Trần Thị Thơ, “*Tang ma của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang: Truyền thống và biến đổi*”, Khóa luận tốt nghiệp Văn hóa dân tộc thiểu số, trường Đại học Văn hóa Hà Nội.

Nhà nghiên cứu Nguyễn Anh Ngọc đã nghiên cứu khá sâu về người Hmông và phương thức canh tác của người Hmông ở Hà Giang nói riêng và các tỉnh Hoàng Liên Sơn (cũ) nói chung. Các bài nghiên cứu như: *Cây ngô với cuộc sống của người Hmông vùng cao núi đá Hà Tuyên*, Tạp chí Dân tộc học (số 3/1980); *Vùng cao Hoàng Liên Sơn, vấn đề nương rẫy*, Tạp chí Dân tộc học (số 3/1982). Về hình thức canh tác trên núi đá vôi nhà nghiên cứu Nguyễn Anh Ngọc có bài viết *Trồng trọt ruộng màu và thổ canh hốc đá ở người Lô Lô Hà Giang*, Tạp chí Dân tộc học (số 3/1975); mặc dù đã đề cập đến hình thức canh tác trên môi trường cao nguyên đá vôi khắc nghiệt nhưng bài nghiên cứu chỉ đề cập đến một khía cạnh là thổ canh hốc đá, chưa tìm hiểu các hình thức canh tác khác trên nương đá tai mèo và chưa nghiên cứu sâu về hình thức canh tác này.

Trong công trình “*Nương xếp đá của người Hmông ở huyện Đồng Văn, tỉnh Hà Giang*” (luận văn thạc sĩ, trường Đại học Khoa học xã hội và nhân văn, Đại học Quốc gia) của tác giả Đoàn Thị Kiều Vân đã nghiên cứu tương đối chi tiết, cụ thể về quá trình khai khẩn và hình thành nương xếp đá của người Hmông huyện Đồng Văn, Hà Giang. Tuy nhiên tác giả chưa đi sâu nghiên cứu giá trị văn hóa trong canh tác nương đá của người Hmông.....

Nhìn chung các công trình nghiên cứu về người Hmông ở Việt Nam rất phong phú, đã khái quát khá toàn diện về đời sống và văn hóa truyền thống của người Hmông. Tuy nhiên cho đến hiện nay chưa có công trình nào nghiên cứu chi tiết, đầy đủ về phương thức canh tác trên nương đá tai mèo của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang. Vì vậy, đề tài “*Tập quán canh tác trên nương đá tai mèo của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang*” góp phần bổ sung những khiếm khuyết đó.

5. Cơ sở lý luận và phương pháp nghiên cứu

Đề tài thực hiện trên cơ sở lý luận của chủ nghĩa Mác - Lênin và tư tưởng của Hồ Chí Minh về các vấn đề văn hoá xã hội. Đồng thời, dựa trên cơ sở lý luận và phương pháp luận của chủ nghĩa duy vật biện chứng và chủ nghĩa duy vật lịch sử để nhìn nhận và nghiên cứu về tập quán canh tác trên nương đá của người Hmông dưới góc độ phát triển của một tộc người và ứng xử với môi trường sinh thái .

Để có được những nguồn tư liệu, tài liệu phục vụ cho việc làm khóa luận tôi đã sử dụng những phương pháp như điền dã dân tộc học, miêu tả, quan sát, ghi chép, phỏng vấn, sưu tầm tài liệu và tiến hành phân tích tài liệu. Khóa luận được viết dựa trên cơ sở điền dã thực địa, tìm hiểu cụ thể tập quán canh tác của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang. Mô tả chi tiết, tỉ mỉ về cách thức khai khẩn, quá trình canh tác, những cây trồng chủ yếu của người Hmông, những nghi lễ trong quá trình canh tác, cũng như những tri thức dân gian của đồng bào về việc bảo quản, chọn giống, bảo vệ đất..., những phong tục tập quán truyền thống của người Hmông.

6. Đóng góp của khóa luận

Khóa luận này sẽ phần nào đóng góp thêm nguồn tư liệu về tập quán canh tác trên nương đá tai mèo truyền thống và những biến đổi trong canh tác của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang. Thông qua phương thức canh tác truyền thống của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang có thể giúp chúng ta hiểu thêm truyền thống văn hóa của tộc người Hmông ở nơi đây.

Đề xuất những ý kiến nhằm giữ gìn, bảo tồn và phát huy những giá trị văn hóa truyền thống mang tính tích cực, đồng thời nhằm hạn chế những mặt tiêu cực để loại bỏ những hủ tục lạc hậu, những hạn chế trong quá trình canh tác của người Hmông ở Hà Giang nói chung, vùng người Hmông ở huyện Mèo Vạc nói riêng. Đặc biệt là việc quản lý, sưu tầm, giữ gìn, bảo tồn và phát huy những giá trị văn hóa truyền thống trong điều kiện hiện nay.

7. Bố cục của khóa luận

Ngoài phần mở đầu, kết luận, tài liệu tham khảo, phụ lục.. bố cục của khóa luận được chia làm 3 chương:

Chương 1. Khái quát điều kiện tự nhiên, xã hội và dân tộc Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang.

Chương 2. Quá trình canh tác trên nương đá của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang.

Chương 3. Giải pháp phát triển kinh tế và định hướng bảo tồn, phát huy tri thức dân gian trong canh tác của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Công thông tin Chính phủ, TS. Vũ Trường Giang, “*Bảo tồn tri thức bản địa của các dân tộc thiểu số ở Việt Nam*”, www.cema.gov.vn.
2. Lê Trọng Cúc, Kerry Rambo (1999), “*Những khó khăn trong công cuộc phát triển miền núi Việt Nam*”, NXB Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
3. Bế Viết Đăng (1996), “*Các dân tộc thiểu số trong sự phát triển kinh tế miền núi*”, NXB Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
4. Lê Sĩ Giáo (1997), “*Canh tác nương rẫy, chăn nuôi truyền thống và vấn đề xây dựng kinh tế hộ gia đình ở miền núi phía Bắc hiện nay*”, Tạp chí Dân tộc học (số 3), tr.43 – 48.
5. Vũ Trường Giang (2008), “*Tri thức bản địa của người Thái ở miền núi Thanh Hóa*”, Luận án tiến sĩ lịch sử, Trường Đại học Khoa học xã hội và Nhân văn, Hà Nội.
6. Trần Hồng Hạnh (2005), “*Tri thức địa phương_ Sự tiếp cận lý thuyết*”, Tạp chí dân tộc học (số 1), tr.23 – 31.
7. Trần Thạch Hằng (2005), “*Công cụ lao động truyền thống trong tập quán canh tác của người Mông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang*”, Luận văn cử nhân lịch sử, Trường Đại học Sư phạm Thái Nguyên.
8. Vũ Ngọc Kỳ (2004), “*Văn hóa người Hmông ở Hà Giang trong quá trình công nghiệp hóa hiện đại hóa*”, Nxb Chính trị Quốc Gia.
9. Sùng Thị Mai (2011), *Tang ma của người Hmông trắng ở xã Sà Phìn, huyện Đồng Văn, tỉnh Hà Giang*, luận văn thạc sĩ Văn hóa học trường Đại học văn hóa Hà Nội.
10. Nguyễn Văn Minh (1994), “*Cây thuốc phiện trong đời sống của người Mông*”, Tạp chí Dân tộc học (số 4), tr.47 – 54.
11. Nguyễn Công Minh (1982), “*Vấn đề thực hiện định canh định cư ở các tỉnh, huyện miền núi phía Bắc*”, Tạp chí Dân tộc học (số 4), tr.49 – 54.

12. Hoàng Nam (2004), “*Văn hóa các dân tộc vùng Đông Bắc Việt Nam*”, trường Đại học văn hóa Hà Nội.
13. Nguyễn Anh Ngọc (1975), “*Trồng trọt ruộng màu và thổ canh hốc đá ở người Lô Lô Hà Giang*”, Tạp chí Dân tộc học (số 3), tr.74 – 80.
14. Nguyễn Anh Ngọc (1980), “*Cây ngô với cuộc sống của người Hmông vùng cao núi đá Hà Tuyên*”, Tạp chí Dân tộc học (số 3), tr.47 – 52.
15. Nguyễn Anh Ngọc (1982), “*Vùng cao Hoàng Liên Sơn, vấn đề nương rẫy*”, Tạp chí Dân tộc học (số 3), tr.13 – 19.
16. Trần Hữu Sơn (1996), “*Văn hóa Hmông*”, NXB Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
17. Sở Văn hóa thể thao và du lịch tỉnh Hà Giang, Hùng Đình Quý (chủ biên) (1994), “*Văn hóa truyền thống các dân tộc Hà Giang*”.
18. Sở Văn hóa thể thao và Du lịch tỉnh Hà Giang, Hùng Đình Quý (chủ biên) (1996), “*Văn hóa dân tộc Hmông Hà Giang*”.
19. Lê Ngọc Thắng (2006), “*Một số vấn đề về dân tộc ít người*”, NXB Chính trị Quốc gia, Hà Nội.
20. Trần Thị Thơ, “*Tang ma của người Hmông ở huyện Mèo Vạc, tỉnh Hà Giang: truyền thống và biến đổi*”, Khóa luận tốt nghiệp Văn hóa dân tộc thiểu số, trường Đại học Văn hóa Hà Nội.
21. Trung tâm từ điển học (1997), “*Từ điển Tiếng Việt*”, NXB Đà Nẵng.
22. Đặng Nghiêm Vạn (1982), “*Đặc điểm kinh tế - xã hội truyền thống các dân tộc ít người ở miền núi Việt Nam*”, Tạp chí Dân tộc học (số 1), tr 11 – 18.
23. Cư Hòa Văn – Hoàng Nam (1994), “*Dân tộc Mông ở Việt Nam*”, NXB Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
24. Đoàn Thị Kiều Vân (2005), “*Nương xếp đá của người Hmông ở huyện Đồng Văn, tỉnh Hà Giang*”, Luận văn thạc sĩ, trường Đại học Khoa học xã hội và nhân văn, Đại học Quốc gia.
25. Viện Dân tộc học (1978), “*Các dân tộc ít người ở Việt Nam (các tỉnh phía Bắc)*”, NXB Khoa học xã hội, Hà Nội.